

نشست‌های برگزار شده در پژوهشکده مطالعات میان‌رشته‌ای فرهنگ پژوهی

عنوان نشست: ازدحام در زندان‌ها: راهکارها و راهبردها

شناسنامه نشست	
واحد برگزارکننده نشست:	پژوهشکده مطالعات میان رشته‌ای فرهنگ پژوهی
مسئول نشست:	دکتر حسین غلامی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۳۹۵/۰۳/۰۹
اعضای هیئت علمی:	دکتر حسنعلی مؤذن‌زادگان و دکتر بهزاد رضوی فرد (اعضای هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)، دکتر رحیم نوبهار (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر محمدمهدی انجم شعاع (معاون سازمان ثبت اسناد و املاک کشور)
مسئله محوری نشست:	تبیین چرایی مسئله ازدحام و ارائه راهکاری خروج از آن
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	مجلس شورای اسلامی، قوه قضاییه، سازمان زندان‌ها

چکیده مباحث طرح شده:

مسئله ازدحام در زندان‌ها امروزه به یکی از معضلات تمامی نظام‌های حقوقی تبدیل شده است. در تحلیل این پدیده باید توجه داشت که موضوع مربوطه دارای ابعاد مختلفی است و نباید از یک بعد و یک منظر به بررسی پرداخت. چرا که تحلیل تک‌بعدی این موضوع محکوم به شکست خواهد بود. مسئله ازدحام در زندان دارای ابعاد سیاسی، اقتصادی، اداری، حقوقی و اجتماعی است. ناکارآمدی یا عملکرد نامطلوب در هر یک از این بخش‌ها می‌تواند منجر به تولد چنین معضلی شود. باید توجه داشت که ارائه راه‌حل و تلاش برای رسیدن به نتیجه مطلوب نیازمند همکاری، اصلاح و رفع زمینه‌های ازدحام‌ساز در هر یک از بخش‌های مورد اشاره است.

۱. اهداف نشست همراه با ذکر چالش‌ها و مشکلات پیش رو و خلاصه دیدگاه‌های مطرح در این باره:

۱. تبیین ابعاد ازدحام زندانیان در ایران؛
۲. بررسی علل وقوع این پدیده و ابعاد مختلف آن؛
۳. بررسی آثار فرهنگی، حقوقی، اجتماعی و اقتصادی این موضوع؛
۴. بررسی راهکارهای مدیریت این وضعیت و تلاش برای کاهش جمعیت زندانیان کشور.

۲. چکیده مباحث صاحب‌نظران در نشست ازدحام در زندان‌ها:

بررسی موضوع ازدحام در زندان‌ها امری انسانی و خداپسندانه و یکی از معضلات نظام و کشور است و باید به آن پرداخت. عقلانیت بشری به مفهومی به نام زندان به عنوان مجازات رسیده است. امروزه حبس خانگی در واقع نشانگر تحول در مفهوم حبس می‌باشد. معضلات زندان و معایب آن نباید رویکردی برای روی آوردن به مجازات بدنی باشد. امیرالمؤمنین (ع) می‌فرمایند: تنبیه بدنی‌شان انسان نیست بلکه شأن حیوان است.

نهاد زندان ذاتاً کرامت ستیز نیست ولی مدلهایی از آن می‌تواند کرامت ستیز باشد. مدلهایی از زندان در تاریخ اسلام وجود داشته است: مطامیر، رخنه‌های عمیق در اعماق خاک، سرداب‌ها و چاه‌ها با این حال زندان سازی امیرالمؤمنین (ع) بدیل این‌ها بوده است.

نکته دیگر این است که بزهکار حق دارد در یک زندان استاندارد، عاری از ازدحام و دارای امکان اصلاح زندانی شود. زندان‌های مزدحم مشکلات مختلفی ایجاد می‌کنند:

۱. کرامت انسانی را مخدوش می‌کنند.
۲. حریم خصوصی، فیزیکی و روحی را نقض می‌کنند.
۳. ازدحام اهداف اصلاحی و بازپرورانه را نقض می‌کنند.
۴. حق درمان و بهداشت هم به خطر می‌افتد.

آسیب‌شناسی نظام قانونی و حقوقی در رابطه با ازدحام زندان‌ها:

غالب محکومین به حبس موجود در زندان‌های کشور، در واقع محکومین به جزای نقدی، محکومین تبعیدی، محکومین مالی و محکومان جرائم مواد مخدر هستند. در مورد محکومین مالی این ایراد وارد است که نباید از ابزارهای حقوق کیفری در حقوق مدنی استفاده کنیم. دسته دیگر افراد موجود در زندان‌ها، افراد تحت قرار هستند که همان آسیب‌هایی که زندانیان را به خطر می‌اندازد، این گروه را هم در بر می‌گیرد. دلایل نامتعارف بودن در اجرا و عمل به موارد زیر برمی‌گردد:

علل فراقانونی:

۱. عرف خاص دستگاه قضایی و نوع نگاه به متهم به نحوی است که غالباً اصل برائت در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد.
۲. عرف عام جامعه: مردم انتظار دارند با متهم سخت گیرانه برخورد شود که خود همین موضوع در نگاه قضات تا حدودی مؤثر است.
۳. فشاری که دستگاه‌هایی مانند ضابطان، پلیس، رسانه‌ها و ... تحمیل می‌کنند، قاضی را به سمت قرار-تأمین و حبس سوق می‌دهد.
۴. ناکارآمدی ابزارهای اثبات جرم: نتیجه‌اش آن می‌شود که برای خروج از این بن‌بست- ناکارآمدی از قرار تأمین به‌خصوص در بحث بازداشت استفاده می‌کنیم. باید ابزارهای دیگری ایجاد کنیم تا از ابزارهای قرار تأمین به‌خصوص منتهی به بازداشت بی‌بهره شویم.

بسترهای قانونی:

در این قسمت بسترهایی را که خود قوانین در جهت ایجاد این معضل نقش داشته‌اند را شناسایی می‌کنیم. به عنوان مثال الزام آور بودن صدور قرار تأمین، خود یکی از عوامل است. **راهکارهای کاهش حبس پیش از محاکمه، حین محاکمه، حین اجرای حکم:** در قانون جدید ۱۰ نوع قرار تأمین و پنج نوع قرار نظارت قضایی داریم که جز در مجازات درجه ۷ و ۸ که می‌توان به‌طور جداگانه قرار نظارت قضایی صادر کرد، در سایر مجازات‌ها قرار نظارت قضایی مکمل قرارهای تأمین است. به‌صورت کلی اصل بر آزادی متهم است. در قانون فرانسه همین گونه برخورد شده است. ما نیز می‌توانیم این گونه استنباط کنیم اگرچه تصریح نشده است و در نتیجه قضات را به سویی سوق دهیم که از این قرارها استفاده کنند. استفاده از قرار ترک تعقیب، موقوفی تعقیب، استفاده از قرار تعلیق تعقیب همگی می‌توانند از ازدحام در زندان‌ها پیشگیری کنند. در مرحله تعقیب هم امکان جلوگیری از صدور قرار بازداشت به شکل قرار ترک تعقیب وجود دارد. در قانون آیین دادرسی موارد عدیده‌ای پیش‌بینی شده است که با تمسک به آن‌ها می‌توانیم تا حد زیادی جمعیت کیفری را کاهش دهیم. قرار بایگانی کردن پرونده هم یکی از همین ابزارها است.

راهکارهای تقلیل حبس در مرحله محاکمه:

امکان تخفیف قرارهای تأمین توسط دادگاه، تقدیم کیفرخواست به متهم قبل از جلسه توسط دادگاه که موجب عدم تجدید جلسه و حبس می‌شود، صدور حکم معافیت از کیفر در جرائم تعزیری درجه ۷ و ۸، نظارت بر صدور و اجرای قرارهای تأمین، تقلیل اختیارات کلان بازپرس به طرق ممکن، بازنگری در قرار تأمین در طی مدت تحمل، توسل به مکانیزم‌های تبدیل و تخفیف قرار، توسعه و توسل به مکانیزم‌های اعتراض و رسیدگی به قرار، محدود کردن و اجرایی کردن سقف بازداشت متهمان به منظور جلوگیری از بازداشت طولانی مدت، و نهایتاً ماده ۸۲ که زمینه‌ساز توسل به فرایند ترمیمی به جای فرایند رسمی کیفری بوده و امکان کاهش جمعیت کیفری زندان با توسل به آن فراهم شده است.

راهکار خروج از بحران ازدحام زندان:

مسئله زندان معضل همه نظام‌های کیفری است. برای خروج از این معضل خصوصی‌سازی یکی از راه‌های جابه‌جایی جمعیت کیفری است. در نتیجه این جابه‌جایی زمینه استانداردسازی و حقوق بشری شدن زندان‌ها فراهم می‌شود. از دیگر سو اداره زندان‌ها مردمی می‌شود و مهم‌تر اینکه موجب دور شدن فشارهای سیاسی و حقوق بشری از حاکمیت می‌شود. البته باید تصریح نمود که خصوصی‌سازی نباید موجب توسعه زندانیان و بالا بردن جمعیت کیفری و بالأخص موجب استثمار زندانیان شود. دومین راهی که در کاهش ازدحام نقش ایفا می‌کند ساخت بیمارستان امن است به این معنا که عده‌ای از مجرمین بیمار هستند و نیاز به مراقبت‌های خاص و ویژه دارند مانند معتادان که معمولاً جمعیت زیادی از زندانیان را به خود اختصاص داده‌اند.

ازدحام در زندان‌ها و جوامع آسیب‌دیده:

جامعه آسیب‌دیده جامعه‌ای است که دچار انواع ناکارآمدی‌ها می‌باشد. ازدحام در زندان‌ها هم یکی از همین آسیب‌هاست. ۱۵۰ هزار نفر زندانی متأهل، زندانی بودن قشر ضعیف، افزایش مستمر تعداد زندانیان، و فزونی زندانیان نسبت به ظرفیت فعلی زندان‌ها همه و همه حاکی از آسیب بودن این موضوع است. به عبارت دقیق‌تر جامعه ایران هم یک جامعه آسیب‌دیده می‌باشد و ازدحام در زندان‌ها یکی از اختلالات همین جامعه آسیب‌دیده است. در قلمرو اقتصادی فقر، بیکاری، فساد گسترده، تورم مستمر، عدم توانایی افراد در پرداخت وثیقه و جزای نقدی و در قلمرو سیاسی و اجرایی ناتوانی نظام اجرایی در مدیریت مسائل اساسی و اجتماعی، حکمرانی نامناسب، فقدان کارکرد بهینه نهادهای اجتماعی و فرهنگی و آموزشی و ... حاکی از دلایل مربوط به این موضوع است. مطابق پاره‌ای از آمارها میزان بیکاری در یازده استان کشور بیش از 20 درصد و اخیراً بیش از 70٪ است و از سوی دیگر آمار سازمان شفافیت بین‌المللی در تبیین شاخص فساد در کشورها حاکی از آن است که ایران در بین 175 کشور در سال 2009 رتبه 168 دنیا را به خود اختصاص داده است.

توصیه‌های سیاستی:

۱. در حوزه اجتماعی و بومی با چشم‌اندازی اسلامی:

۱. بازبینی در تفکر اجتماعی: در سطح بومی و داخلی ریشه مسئله اجتماعی است و نه حقوقی و نیاز به بازاندیشی در تفکر اجتماعی هستیم.
۲. توسعه امکانات موجود در مورد تعزیرات به حدود: در حوزه تعزیرات ما دارای امکاناتی چون تعلیق و تعویق و... هستیم که این مسئله بسیار مطلوب و مفید است و حتی ما می‌توانیم این نهادها را در حدود هم بیاوریم.
۳. در حوزه عمومی و جامعه مدنی توجه جامعه، روحانیون و مذهبی‌ها و... را جلب کنیم و آن‌ها را آموزش اجتماعی دهیم.

۲. در حوزه تقنینی و اجرایی (با تأکید بر قانون دادرسی ۹۲) موارد ذیل جهت توجه بیشتر یا اصلاح در صورت لزوم پیشنهاد می‌شود:

الف: قوانین صریح و فراگیری درخصوص قرارها باید داشته باشیم. به این معنا که با ایجاد قواعد دقیق و مشخص و توسعه موارد آن و به‌طور کلی با ایجاد سازوکارهایی در جهت توسل هرچه بیشتر به جایگزین‌های قرار تأمین از بازداشت جلوگیری نماییم. محدود کردن مقامات صادرکننده قرار تأمین، توسعه امکانات اجرایی قرار تأمین، تدقیق شیوه‌ها و ابزارهای اجرای قرار تأمین، صلاح فرهنگ استفاده از قرار تأمین از جمله مواردی هستند که به طرق مؤثری می‌توانند در کاهش ازدحام نقش ایفا نمایند.

ب: استفاده از ظرفیت‌های موجود در قانون آئین دادرسی ۹۲ که به شرح زیر بیان گشته‌اند: وجود امکان صدور قرار تعویق صدور حکم طبق ماده ۴۰ در جرائم تعزیری ۶ تا ۸، امکان تبدیل حبس به مجازات دیگر طبق ماده ۴۸۳ و تعلیق اجرای مجازات در جرائم تعزیری ۳ تا ۸ طبق مواد ۴۶ تا ۵۵ همگی به منظور پیش‌گیری از ورود افراد با محیط زندان که می‌تواند در شرایطی بسیار آسیب‌زا باشد و امکان باز اجتماع‌پذیری را سخت بنماید. همچنین صدور احکام جایگزین که ابتدا لزوم اصلاح آن در پاره‌ای موارد وجود دارد؛ مثل اخذ گذشت شاکی، صدور حکم تعویق یا تعلیق اجرای مجازات در جرائم اطفال و نوجوانان طبق ماده ۹۴

با این باور که اصلاح و تربیت و بازپروری کودکان بیش از مجازات کردن آن‌ها اهمیت دارد. در قوانین کیفری (قانون مجازات و قانون دادرسی کیفری) سازوکارهای مختلفی پیش‌بینی گشته است که قضات می‌توانند با توسل به آن‌ها پیش از بروز معضل به علاج واقعه پردازند. من جمله صدور قرار تعلیق تعقیب و بایگانی کردن پرونده در جرائم تعزیری ۷ و ۸، صدور قرار تعلیق تعقیب در جرائم تعزیری ۷ و ۸ توسط دادگاه بخش، احتساب مدت بازداشت قبلی، تأسیس و تقویت نهاد مددکاری طبق مواد ۴۸۵ و ۴۸۷ می‌باشد.

همچنین تعویق و تبدیل اجرای مجازات حبس در مورد بیماران طبق مواد ۵۰۲ و ۵۰۳ با توجه به اینکه بیماران با هر عنوانی که داشته باشند براساس اسناد حقوق بشری حق بر سلامت و حق بر حیات دارند. از دیگر سازوکارهای موجود در قانون استفاده از میانجی‌گری طبق ماده ۸۲ و توسل به فرایند عدالت ترمیمی به جای فرایند رسمی که تا حد زیادی نسبت به فرایند کیفری سازوکارهای منعطف‌تری دارد و به نظر می‌رسد در پیش‌گیری از تکرار جرم موفق‌تر عمل می‌کند.

در همین راستا دادگاه از اختیاراتی به قرار زیر برخوردار است:

امکان تخفیف قرارهای تأمین توسط دادگاه با در نظر گرفتن جنبه‌های مختلف ناظر بر جرم و مجرم، تقدیم کیفرخواست به متهم قبل از جلسه توسط دادگاه که موجب عدم تجدید جلسه و حبس می‌شود، صدور حکم معافیت از کیفر در جرائم تعزیری درجه ۷ و ۸، نظارت بر صدور و اجرای قرارهای تأمین، تقلیل اختیارات کلان بازپرس به طرق ممکن، بازنگری در قرار تأمین در طی مدت تحمل، توسل به مکانیزم‌های تبدیل و تخفیف قرار، توسعه و توسل به مکانیزم‌های اعتراض و رسیدگی به قرار، محدود کردن و اجرایی کردن سقف بازداشت متهمان به منظور جلوگیری از بازداشت طولانی‌مدت همگی بیانگر مواردی هستند که قضات و دادرسان و به‌طور کلی مقامات قضایی با تمسک به آن‌ها می‌توانند از مزدحم شدن زندان‌ها جلوگیری نمایند و یا از میزان آن بکاهند.

۱. راهکارهای پیشنهادی در سطح کلان:

برنامه ساخت زندان‌های بیش‌تر و استاندارد به منظور تأمین حقوق هرچه بهتر زندانیان و تحقق اهداف پیش‌بینی‌شده برای مجازات‌ها، عفو دسته‌جمعی در مورد محکومانی که امکان عفو آن‌ها وجود دارد به‌منظور کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها، دادخواهی علیه وضعیت زندان برای کنترل وضعیت حاکم بر زندان‌ها و مدیریت آن، جرم‌زدایی، کیفر زدایی به نحوی که بسیاری از جرائم مرتبط با مواد مخدر به جرائم اداری و انضباطی تبدیل شود، گسترش عدالت ترمیمی و میانجی‌گری با هدف جلوگیری از ورود افراد به چرخه عدالت کیفری و ایجاد آشتی و مصالحه و توافق میان بزه دیده و بزه‌کار، جابه‌جایی نظام اداره زندان به معنای واگذاری به دستگاه‌های دیگر من جمله نهادهای خصوصی، کاهش بازداشت‌های پیش از محاکمه که متأسفانه امروزه کار ویژه مجازات به خود گرفته است، تغییر در نگرش در حوزه مسائل مربوط به زندان، استفاده از امکان جزای نقدی و سیستم کار عام‌المنفعه با هدف جلوگیری از تورم در زندان‌ها تحت عنوان جایگزین‌های حبس که در قانون مجازات پیش‌بینی شده است، تغییر نگرش و رویکرد نسبت به مجازات و به نوعی تغییر در نگرش و فرهنگ مجازات خواه جامعه، تأسیس بیمارستان امن برای محکومانی که بیمار هستند و در سطح کلان‌تر حذف زمینه‌های فقر در جوامع، حکم رانی مناسب با شاخص‌های مرتبط با آن و توسل به سیاست کیفری سهل‌گیرانه نسبت به دسته‌ای از بزه‌کاران که مغلوب شرایط اقتصادی و اجتماعی هستند از جمله راه‌ها و پیشنهادهای است که در حل موضوع مؤثرند.